

Nikola Vuletić
Zadar

ETIMOLOŠKE CRTICE O NAŠEM MALAKONIMU *KŪNJKA* I VARIJANTAMA

UDK: 821.163.42'373.22'373.6(497.5 Dalmacija)

Rukopis primljen za tisak 10.09.2006.

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Recenzenti: Goran Filipi, Vladimir Skračić

U prilogu se, uz prihvaćanje *etimologie remote* koju za malakonim *kŭnjka* predlažu Skok i Vinja, problematizira pitanje izravnog izvora posuđivanja ovog hrvatskog romanizma. Nakon razmatranja arealne distribucije refleksa lat. CONCHA sa sadržajem 'školjka' s obje strane Jadrana, autor zaključuje da nije riječ o posuđenici s Apeninskog poluotoka, već o autohtonom romanizmu - dalmatizmu.

Ključne riječi: *kunjka, Arca noae, etimologija, malakonim*

U ovom kratkom prilogu osvrćemo se na malakonim *kŭnjka*, s prijedlogom da se iznova razmotri pitanje izravnog izvora posuđivanja ovog našeg romanizma.

Lik *kŭnjka* u našoj pučkoj taksonimiji označava više školjkaša. Najrasprostranjeniji je kao naziv za *Arca noae* (*Arca diluvii, Navicula noae*), i to na srednjem Jadranu. Vinja ga je zabilježio u Kukljici, Neviđanima, Starigradu-Paklenici, Privlaci, Vinjercu, Viru, Prosiki, Pirovcu, Tribunju, Zatonu Šibenskom, Skradinu, Šibeniku, Zablaču i Krapnju, a mi na čitavom Pašmanu i Ugljanu, te u Sukošanu, Turnju, Sv. Filipu i Jakovu, Biogradu i Okruku na Čiovu (*kŭnka*).¹ Najbliži srodnik ovog školjkaša, *Arca barbata*, u Privlaci se naziva

¹ Usp. JaFa: popis 155. Za podatak iz Okruga zahvaljujemo kolegi Anti Juriću, rođenom Okručaninu, znanstvenom novaku u Centru za jadranska onomastička istraživanja Sveučilišta u Zadru. Vinja (JE II: 117, s. v. *kŭnjka*), međutim, navodi da je *kŭnka* u Okrugu *Cardium edule*.

konj'na, *konjâra*, u Viru *konjâra*, na Ižu *kûnjka mlad'ika*, u Jadrtovcu *kûnjka rovànica*, na Krapnju *kûnjka arvànica*,² a u čitavom zadarsko-biogradskom i ugljansko-pašmanskom arealu naziva *kûnjčica*.³ U Jablancu, Žmanu, Tribunju i na Ravi *kûnjka* je *Meretrix (Pitaria) chione*.⁴ Isti se školjkaš u Hodiljama na Mljetu naziva *kûka*.⁵ Na Rivnju, te u Betini i Murteru *kûnjka* je isključivo *Mytilus galloprovincialis* (dagnja).⁶ Konačno, u Jadrtovcu *kûnjka kapâracula* je naziv za *Pecten jacobaeus*, dok se isti školjkaš u Kruščici naziva *kôjnka*.⁷

O porijeklu našeg malakonima kratko se izjasnio Skok, prvo u *Terminologiji*, odredivši je kao "grčku riječ", a zatim nešto preciznije u *Etimologijskom rječniku*: "[...] od tal. *cónca* < lat. *concha* < grč. κόγχη [...]"⁸ Vinja prihvaća "[...] sažeto Skokovo mišljenje "*kunjka* < tal. *cónca* < lat. *CONCHA* < grč. κόγχη [...]"⁹, ali upozorava da je "[...] ta varijanta u nedvojbenoj vezi s drugim malakonimima koji nam postavljaju nekoliko problema".⁹

Iako smo uvjereni da je *etimologia remota* koju su predložila dva korifeja hrvatske romanistike posve točna, nismo sigurni da prisutnost lika *kûnjka* u Dalmaciji dugujemo posuđivanju iz talijanskog, pa niti iz talijanskih dijalekata.¹⁰ *Conca* je u talijanskom jeziku u značenju 'conchiglia' riječ ograničena na književni i pjesnički jezik. Da bismo ovo rječito ilustrirali, prenosimo sadržaj čitave leme *cónca* iz VELI:

"**cónca** dal *lat. CÒNCHA* = *gr. KÒGCHÈ sscr. ÇANKHÀS la grande conchiglia marina della specie delle bivalve* (cfr. *Chiocciola*).

Vaso di larga bocca e di grande concavità, fatto di terra cotta, che serve proprio per fare il bucato; e in generale Ogni vaso grande di qualsivoglia materia, di larga bocca e apertura. – Bacino che ferma le acque di un fiume o canale per sostenerle all'altezza necessaria per il passaggio delle barche. – Nel linguaggio poetico e scientifico si usa anche nel significato originale di Nicchio, Conchiglia, aggiungendole però l'epiteto di «*marina*».

Deriv. *Concàio; Concàta; Conchífero; Conchiglia; Concòide*, ed anche *Cócça; Còcca; Còcchio; Còccia; Còccio; Còngio; Góngola*»

Bitno suvremeniji Zanichellijev VLI (414) značenje 'conchiglia' navodi na posljednjem (sedmom) mjestu pod lemom *cónca*, i to s napomenom *lett.* [letterario – op. N. V.]. Talijanska dijalekatska građa također ne opravdava izvođenje našeg malakonima iz nekog idioma s druge strane Jadrana: iz dostupnih talijanskih dijalektalnih rječnika proizlazi da se lik *cónca* (u takvom obliku, ne kao izvedenice *cóncula* i sl.) ni u jednom dosad opisanom talijanskom

² Usp. JaFa: popis 155.

³ Zabilježeno u našim terenskim istraživanjima u veljači i travnju 2005.

⁴ Na Ravi je, međutim, *kûnjka* i *Mytilus galloprovincialis* (dagnja). Usp. JaFa: popis 157.

⁵ Usp. JaFa: popis 161.

⁶ Za Rivanj usp. JaFa: popis 157. Za podatak iz Betine i Murtera zahvaljujemo prof. dr. sc. Vladimiru Skračiću, rođenom Murterinu i iskusnom ribaru.

⁷ Usp. JaFa: popis 161.

⁸ Usp. *Term* 57 i ERHSJ II: 139, s. v. *kônka*.

⁹ JE II: 116-117.

¹⁰ Termin *talijanski dijalekti* koristimo prihvaćajući sve rezerve što ih je, unutar svog relativističkog modela, iznio Muljačić (usp. npr. Muljačić 1996., 1998a, 1998b).

jadranskom dijalektu ne rabi u značenju 'školjka', a kamoli 'Arca noae'.¹¹ Iz dostupne leksikografske građe (Marche, Abruzzo, Molise, Salento) navodimo:

DAM 600: "*cònghò, cònga, càunghò, canghò* f. *cónca*, vaso di rame, e qualche volta di terracotta [...] per portare acqua";

Scalabroni / Palanca 1996, 78: "*cónca* f. cassa stagna di legno a sezione trapezoidale per mettere la farina sotto lievito la sera prima della panificazione familiare";

Panzini 1996, 131: "*conca* (131) = *màdia* – R gr. *konche*, conchiglia, vaso, nicchia, da cui la forma del mobile – // (cont. [contadinesco] la *conca* del pàn";

Colocci 1994, 85: "*cónca* f. vasca di legno, abbeveratorio per animali";

VDS 159: "*cónca* f. *conca*, buca, pozza d'acqua, vasca d'acqua, *conca* di terreno".

Rječnike koji nam nisu bili dostupni pregledao je profesor Francesco Avolio sa sveučilišta L'Aquila, obavijestivši nas pisanim putem da "La consultazione di molti dizionari dialettali abruzzesi, molisani, pugliesi e meridionali in genere, anche di ambito marinaro, sembra indicare che la voce *conca*, col significato di 'conchiglia', non vive nelle parlate attuali. L'unico riferimento sicuro da me reperito è infatti nel LEA (Lessico Etimologico Abruzzese) di Ernesto Giammarco (Roma, Ediz. dell'Ateneo, 1985), in cui si legge: "conca (XI sec. S. Liberatore M. [Maiella]; XIV sec. Avezano) *conca* = lat. *concha* 'conchiglia, concavità'". La voce, insomma, parrebbe essere nota solo a certi volgari medievali d'Abruzzo.»¹²

U Bariju smo osobno imali priliku provjeriti stanje u rujnu 2002. godine. Naši ispitanici ribari decidirano su tvrdili da nikad i nigdje nisu čuli riječ *cónca* sa značenjem 'školjka'. Školjku u širem smislu riječi nazivaju [kon'kigja], *Arca noae* - [java'tunə], *Meretrix (Pitaria) chione* - [fasu'larə], *Tapes decussatus* - [konjolə], a *Mytilus galloprovincialis* - ['kots:ə 'norə].

Refleksi lat. CONCHYLIIUM < grč. κόγχυλιον sa sadržajem 'školjka' prisutni su u velikom broju talijanskih primorskih dijalekata, kako s jadranske, tako i s ligurske, tirenske i jonske strane, pri čemu je, međutim, teško razlučiti slučajeve u kojima je riječ o autohtonom leksemu od onih u kojima je ovaj leksem zapravo posuđen iz standardnoga talijanskog jezika.¹³ Refleksi lat. CONCHA, koji naprotiv pripadaju autohtonom dijalektalnom leksiku, u svim talijanskim jadranskim dijalektima, od mletačkih do puljiških, označavaju svakojake posude: od načvi i različitih korita u Venetu (*conca*, usp. Boerio 486) i Markama (*conca*, v. gore), do čupova i kanti u Abrucu (*cònghò, cònga, canghò, càunghò*, v. gore), te niša u zidu gdje se takve posude odlažu. Najviši stupanj polisemičnosti lik *cónca* doseže u Salentu (*cónca* 'conca, buca, pozza d'acqua, vasca d'acqua, conca di terreno', v. gore).

U Markama (Senigallia, Ancona, Portorecanati) postoji samo lik *cóncula* koji označava školjkaše *Venus gallina* i *Venus exoleta*.¹⁴ Isti se školjkaš u abruceskim dijalektima naziva

¹¹ Pri tome mislimo na oblik *cónca*, a ne na tvorbe tipa *cóncula* kod kojih se etimologija komplicira upletanjem grč. γογγύλος (v. dalje). Samo za Taranto Rohlf s (VDS, 159) donosi "*Conca di Vènere*, specie di conchiglia".

¹² Profesoru Avoliju ovom prilikom najljepše zahvaljujemo na pruženoj pomoći.

¹³ Usp. npr. Toso 2004: 541 ("L'italianismo [*cunchillia* – op. N. V.] è piuttosto diffuso in area lig. [ligure – N. V.] (VPL *Pesci* s. v. *cunchija*) ed è documentato in gvn. [genovese – N. V.] dal 1857 [...]).

¹⁴ Usp. Colocci 1994: 85; Panzini 1996: 131; Scalabroni/Palanca 1996: 78. Rohlf s (LexGr 451) u postavljanju etimologije za ovaj i slične likove oklijeva između γογγύλος i CONCHYLA. I Vinja (JE II: 194-195, s. v. *gūnga*) upozorava na semantičke veze između "školjka/puž" [CONCHYLA – op. N. V.] i "kamen" [γογγύλος – op. N. V.].

cucchjò, cìďcquèlò, cuccìòlò, a u Apuliji *cocciola*, što su sve refleksi lat. COCHLEA (REW 2011).¹⁵ Iz markeđanskih bi se oblika bez formalnih poteškoća mogli izvoditi naši likovi *kúnkul/kúnkula* 'Arca noae' (Kaprije), istarski likovi *kónkula, kónkulica, kónkolica* za Tapes decussatus, a pogotovo drveničko *kúnka* 'Venus gallina', gdje dolazi i do podudaranja u sadržaju.¹⁶ Nadalje, indikativno je da u neizvedenim likovima dolazi do palatalizacije /n/ > /ń/ (CONCHA > *kúnjka*), dok takvog procesa nema u našim likovima koji se formalno (i sadržajno) podudaraju s markeđanskim likovima.

U slučaju lika *kúnjka*, a pogotovo pelješkog *kùka, kùkac* s denazalizacijom, pretpostavili bismo ipak da je riječ o autohtonim (dalmatskim) refleksima lat. CONCHA. Sâm Vinja za pelješke likove navodi da su "kako se mora zaključiti po denazalizaciji, nedvojbeno prije od ostalih ušli u naš sustav".¹⁷ Mislimo da u prilog našoj pretpostavci govore i semantičke okolnosti: sadržaj lika *kúnjka* značajno varira (*Arca noae, Meretrix (Pitaria) chione, Mytilus galloprovincialis, Pecten jacobaeus*) i to baš na vanjskim rubovima areala na kojemu je lik zabilježen (Podvelebitski kanal, vanjski otoci zadarskog niza), pri čemu je na djelu dobro poznat scenarij popunjavanja «praznih kućica» u sustavu. Do ovog dolazi prvenstveno iz dva razloga: 1) *Arca noae* nije podjednako rasprostranjena ni cijenjena na svim točkama areala, zbog čega se raspoloživom liku *kúnjka* može pridati novi sadržaj; 2) na rubovima areala u kojem *kúnjka* ima sadržaj 'Arca noae' prodiranje venecijanizma *mušul(a) < mussolo* i njegova primjena na *Arca noae* dovodi do pomicanja semantički ispražnjenog lika *kúnjka* na nove sadržaje.¹⁸ Čini nam se da sve ovo implicitno svjedoči o starosti lika *kúnjka* u nas.

LITERATURA

- Boerio, G., 1856: *Dizionario del dialetto veneziano*, Giovanni Cecchini Editore: Venezia [1983. ristampa anastatica Giunti Martello: Firenze].
- Colocci, R., 1994: *Vocabolario Dialettale Senigalliese*, Libreria Editrice Sapere Nuovo, Senigallia.

¹⁵ Usp. DAM 634.

¹⁶ Usp. JE II: 117 i JaFa: popis 161. Vinja (JaFa 42.1.2.2.), međutim, naglašava da ovi likovi iziskuju posebno tumačenje «s obzirom na kronologiju ulaženja u naš jezik i na teritorij gdje su zabilježeni [...]», upozoravajući na mjesto u ERHSJ II: 139-140, gdje Skok između CONCHA + -ŪLA i κογκύλιον (s paralelom u abručeškom *congijjè*) prednost daje prvom rješenju, zbog povoljnijih akcenatskih okolnosti.

¹⁷ JE II: 117.

¹⁸ U Murteru, Betini i Ulcinju sadržaj 'Arca (barbata)' je već «zauzet» drugim leksemom *korotánj*, odnosno *korito*. Iako ovaj školjkaš neodoljivo podsjeća na upravo na korito, Skok (ERHSJ II: 170) sličan lik *kotòrānjka* izvodi *in ultima linea* iz *kòtiti se*. Vinja (JaFa 42.1.3.; JE II: 100-101) ovdje vidi samo formalnu vezu, pa pitanje postanka malakonima ostavlja otvorenim. Ne ulazeći u dublje analize, uzgred bismo dodali da je u dvojezičnom okružju Ulcinja malakonim *korito*, osim s koritom (*koritè*), moguće povezati i s alb. glagolom *korit* 'osramotiti, zasramiti, obeščastiti' i imenicom *koritjè* 'sramoćenje'. U tom je smislu zanimljivo da se isti školjkaš u Kukljici naziva *pizdica*, kao što je zanimljivo da venecijanizam *pidoč*, sa snažnim spolnim konotacijama, na velikom dijelu sjevernoga i srednjeg Jadrana ima sadržaj 'Mytilus galloprovincialis', upravo onaj koji u Betini i Murteru ima lik *kúnjka*. Isto tako, ne čini nam se beznačajnim da je *Arca barbata*, za razliku od svog srodnika *A. noae*, izrazito runjav školjkaš, što pojašnjava mogućnost metafore pomoću sadržaja 'žensko polovilo', 'sramota' itd.

- DAM: Giammarco, E., *Dizionario Abruzzese e Molisano. Volume primo A – E*, Edizioni dell'Ateneo, Roma, 1968.
- ERHSJ: Skok, P., *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*. Uredili akademici M. Deanović i Lj. Jonke, Suradivao u pregradnjama i priredio za tisak Valentin Putanec. I.A-J, 1971; II. K – poni, 1972; III. poni – Ž, 1973; IV. Kazala, JAZU, Zagreb, 1974.
- JaFa: Vinja, V., *Jadranska fauna. Etimologija i struktura naziva*, I-II, JAZU/ LOGOS, Zagreb/Split, 1986.
- JE I-III: Vinja, V., *Jadranske etimologije. Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*, I. A – H, 1998; II. I – Pa, 2003; III. Pe – Ž, 2004, HAZU/Školska knjiga, Zagreb, 1998.-2004.
- LexGr: Rohlfs, G., *Lexicon Graecanicum Italiae Inferioris. Etymologisches Wörterbuch der unteritalienischen Gräzität*, Niemayer, Tübingen, 1964 [prvo izdanje 1930].
- Muljačić, Ž., 1996: «Za relativistički pristup u proučavanju geneze i povijesti romanskih jezika», *Suvremena lingvistika*, 41-42, str. 465-481.
- Muljačić, Ž., 1998b: «Di quale lingua sono dialetti i dialetti italiani», u: Muljačić, Ž. (ur.), *L'italiano e le sue varietà linguistiche*, Verlag für deutsch-italienische Studien Sauerländer, Arrau, str. 125-136.
- Muljačić, Ž., 1998b: «La nascita dei volgari d'Italia», u: Navarro Salazar, M. T. (ur.), *Italiana Matritensia, Atti del IV Convegno SILFI. Società Internazionale di Linguistica e Filologia Italiana (Madrid, 27-29 giugno 1996)*, Franco Cesati Editore, Firenze, str. 11-24.
- Muljačić, Ž., 2000/1974: «Dalmatico, veneziano e slavo», u: Muljačić 2000: 235-246 [izvorno objavljeno u: Pertussi, A. (ur.) 1974, *Venezia e il Levante fino a secolo XV. Atti del I Convegno internazionale di storia della civiltà veneziana promosso e organizzato dalla Fondazione Giorgio Cini (Venezia, 1 – 5 giugno 1968)*, vol. 2: *Arte, letteratura, linguistica*, Olschki, Firenze: 269-281].
- Muljačić, Ž., 2000: *Das Dalmatische. Studien zu einer untergegangenen Sprache*, Böhlau: Köln / Weimar / Wien.
- REW: Meyer-Lübke, W., *Romanisches etymologisches Wörterbuch. 3 Auflage*, Winters Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1935.
- Scalabroni, M. / Palanca, L., 1996: *Fàttu pe' descùre. Vocabolario dialettale purtannàru*, Centro Studi Portorecanatesi, Portorecanati.
- Toso, F., 2004: *Dizionario etimologico storico tabarchino. Volume I a-cüzž*, Le Mani / Università degli studi di Udine, Recco - Genova.
- VDS: Rohlfs, G., *Vocabolario dei dialetti salentini (Terra d'Otranto)*. Ristampa fotomeccanica. I-III, Galatina, 1976, [izvorno objavljeno među *Abhandlungen* Bavarische akademije 1956-61].
- VELI: Pianigiani, O., *Vocabolario Etimologico della Lingua Italiana*, digitalna verzija, <http://www.etimo.it/>
- VLI : Zingarelli, N., 2004: *Vocabolario della lingua italiana*, Zanichelli, Bologna. Zajmi, A. / Bardhi, M. / Drini, S. / Muladen, L. / Luboteni, G. / Imami, S. 1981. *Fjalor shqip – serbokroatisht / Albansko – srpskohrvatski rečnik*, Prishtinë/Priština.

ETYMOLOGICAL NOTES ON CROATIAN MALACONYM *KŪNJKA* AND ITS VARIANTS

Summary

The article discusses the question of *etimologia remota* and *etimologia proxima* of the Croatian malaconym *kûnjka*. Accepting the *etimologia remota* (Latin CONCHA) as proposed by P. Skok and V. Vinja, the author argues, on the basis of the evidence from Italian and Croatian dialects, that *kûnjka* in Croatian was not borrowed from any Italian dialect, but from Dalmato-Romance.

NOTES ETYMOLOGIQUES SUR LE MALACONYME CROATE *KŪNJKA* ET SES VARIANTES

Resume

En acceptant *etimologia remota* de P. Skok et V. Vinja pour le malaconyme croate *kûnjka*, l'auteur dans la présente contribution traite de la question de l'origine directe de ce romanisme croate. Après avoir largement considéré la distribution des reflexes du latin CONCHA avec le contenu 'coquille' dans le bassin adriatique, l'auteur décline la source de prestation en provenance de la Péninsule Appenine et propose comme source directe la langue dalmate.

Podaci o autoru:

Nikola Vuletić, znanstveni novak na projektu *Toponimija neistraženih sjevernodalmatinskih otoka i obale* glavnog istraživača prof. dr. sc. Vladimira Skračića i asistent u Centru za jadranska onomastička istraživanja Sveučilišta u Zadru, Obala Petra Krešimira IV. 2, 23 000 Zadar; e-mail: nvuletic@unizd.hr; kućna adresa: Zadar, Sv. Vinka Paulskog 12.